

BEDEVAARTSPIJPEN VAN EN UIT HET RIJNLAND 4

door Jos Engelen en Ferrie Kompier

Bekijken we op bijgaand kaartje de ligging van die bedevaartsplaatsen, waarvan tot op heden ofwel de pijpen zelf ofwel de afbeeldingen in catalogi bekend zijn, dan is het niet verwonderlijk, dat de fabricage gezocht moet worden in het gebied dat het hart van het Rijnland vormt: het Westerwald.

Het veelvuldig voorkomen van deze pijpen tot in onze streken is dan ook niet zo vreemd, gezien de vele staatkundige verbindingen tussen het Rijnland enerzijds en België en Nederland anderzijds in de voorbije eeuwen, en de handelsbetrekkingen die zich voornamelijk via de grote waterwegen van Maas en Rijn met de nabijgelegen gebieden voltrokken.

De betreffende plaatsen zullen wij, behoudens Kevelaer dat wij al eerder behandeld hebben, in alfabetische volgorde de revue laten passeren.

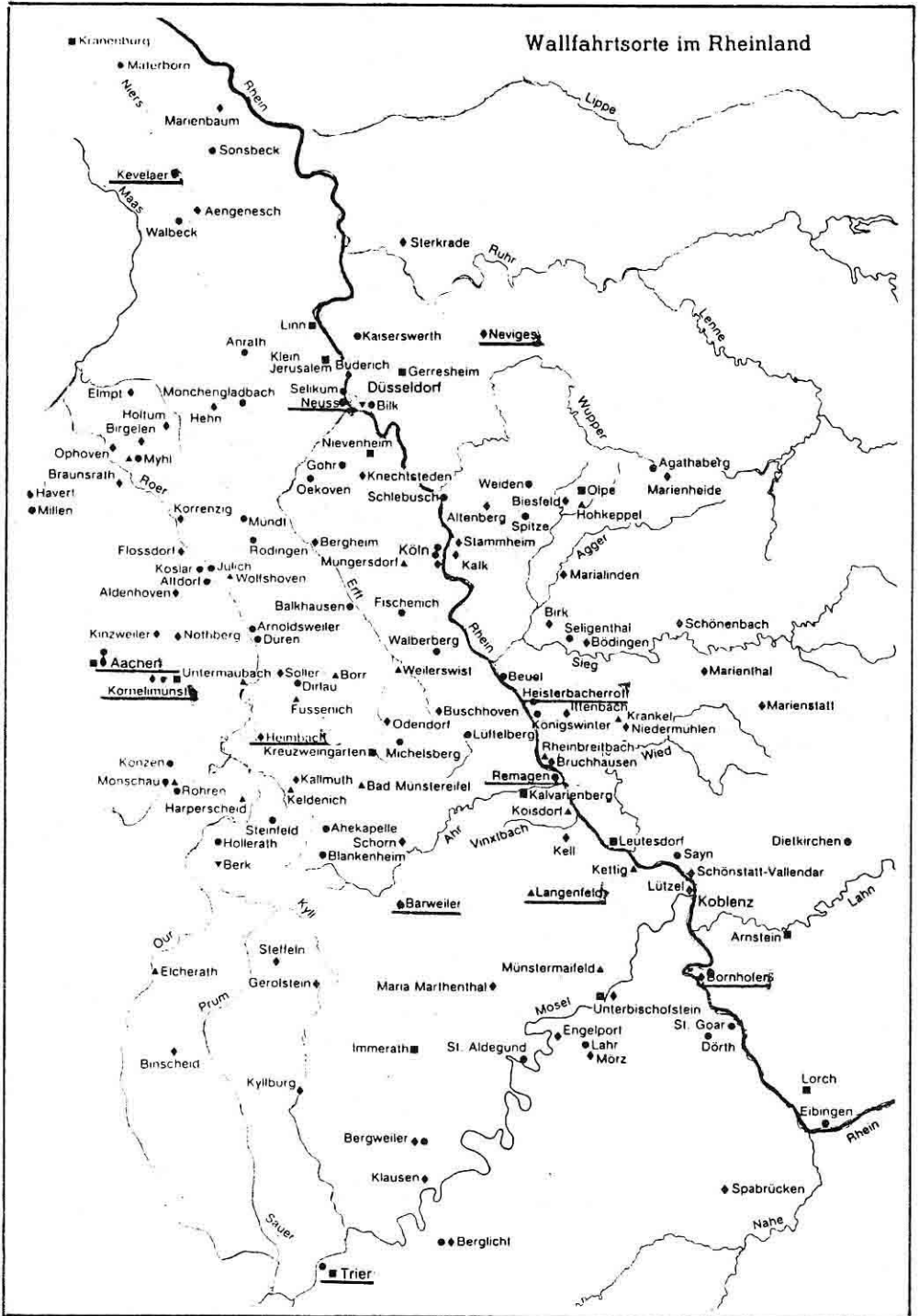
Aachen

Van de oude Duitse keizerstad Aken wordt vermeld, dat reeds in 799 door de patriarch van Jeruzalem via een monnik aan Karel de Grote enige relikwieën gestuurd werden. Keizer Karel, die ook de opdrachtgever tot de bouw van de Akense Mariakerk was, gaf de relikwieën een waardige plaats op een van de altaren in deze Akense Dom, waar ze al gauw een grote vermaardheid verwierven. Deze uit vier delen bestaande relikwieënschat werd bekend als de vier grote *Heiligdommen van Aken*: het kleed van Maria, de windsels en de lendendoek van Jezus, en de doek waar ooit het onthoofde hoofd van Johannes de Doper in gewikkeld zou zijn geweest. Sinds 1349 worden de relikwieën tijdens de zg. *Heiligdomsvaart* die gewoonlijk om de zeven jaar gehouden wordt, aan het volk getoond. Overigens worden ze bewaard in een kostbare Mariaschrijn. Vroeger vond de Heiligdomsvaart plaats in de week rond de 17e juli, de dag van de inwijding van het Münster (vergelijk het Munster van Roermond), zoals een hoofdkerk van een bepaalde plaats genoemd werd en bij voorkeur als er een klooster (monasterium) aan verbonden was.

Vanaf 1972 echter vindt de heiligdomsvaart plaats rond het feest van Maria ten Hemelopneming op 15 augustus.

De op blz. 76 afgebeelde pijp is afkomstig uit de catalogus van de firma J. Schilz-Müllenbach uit Höhr, en laat, hoewel zeer summier, de vier "heiligdommen" zien, samen met een kruis en het opschrift: Heiligtümer z. Aachen.

Wallfahrtsorte im Rheinland

Deze afbeelding toont de vier afzonderlijke reliquieën.

Deze werden en worden na elke zeven jaar opnieuw in zijde gewikkeld. De oude zijde werd in stukjes geknipt en bevestigd op afbeeldingen als deze, voor de pelgrim een gewild souvenir.

Joseph Hessels, Aachen, Markt 23.

Münster. Kreuz u.s.w. Heiligtümer
№ 42 z. Aachen

15 cm

M.

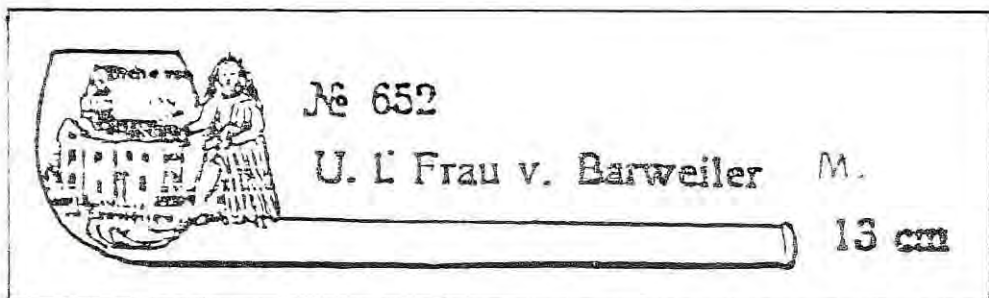
Barweiler

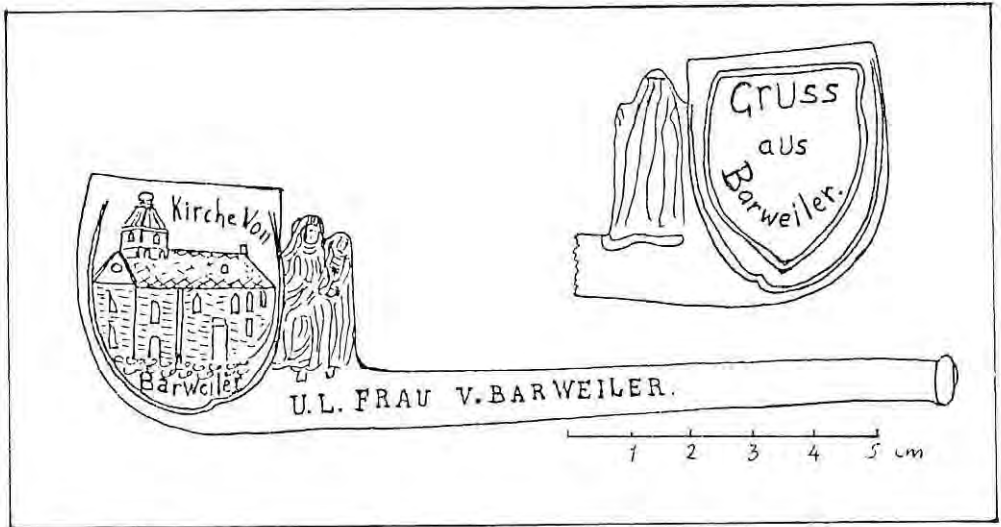
In Barweiler wordt Maria, de Moeder Gods met de Lelie, vooral in de periode 8 september (feest van Maria Geboorte) tot de 2e zondag in oktober vereerd. Het jaar 1726 toen een verdorde lelie in de hand van het genadebeeld in september nieuwe knoppen en bloemen kreeg, wordt algemeen beschouwd als de start van deze bedevaartsplaats.

Maria wordt aangeroepen voor genezing bij ziekten en voor vrijwaring van en redding bij pest. De meeste pelgrims zijn afkomstig uit de regio van het vroegere aartsbisdom Keulen, tegenwoordig het bisdom Trier.

Door F. Tymstra werd in 1977 uit een oude vorm de op de volgende bladzijde afgebeelde *naslag* gemaakt. Deze toont ons de kerk en het genadebeeld van Barweiler. De pijp komt uit een tweedelige vorm, wit, rondbodem, hoogte 4 cm met een steellengte van 12 cm. Knopmondstuk, redelijk scherp reliëf. Fabrikant onbekend.

Onderstaande pijp toont ons eveneens de kerk en het genadebeeld van Barweiler. De afbeelding is afkomstig uit de catalogus van de firma J. Schilz-Müllenbach uit Höhr.

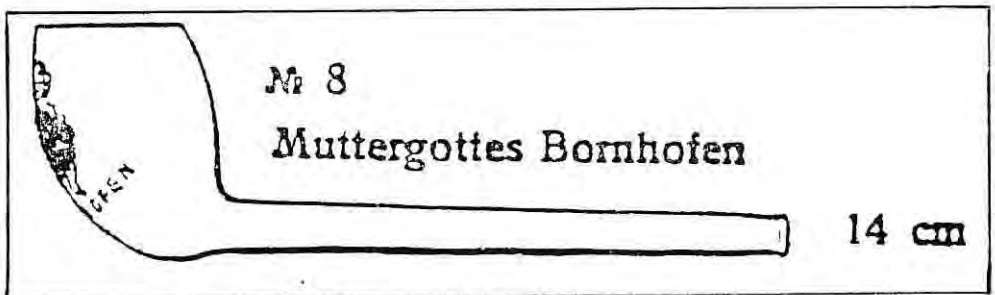

Bornhofen

Bornhofen vereert Maria als de Moeder der Smarten, wat wordt uitgebeeld door een *Pietà*, die uit de 15e eeuw stamt. Naast de normale bedevaartgang over land vinden hier bedevaarten op processieschepen plaats, waarop de H. Mis gecelebreerd wordt.

Een *pietà* is een beeld van Maria met haar gestorven Zoon Jezus op haar schoot na de kruisafname. Dit wekt 't medelijden van de beschouwer op, vandaar de naam. Overigens vindt deze voorstelling geen steun in de evangelies, maar stamt van de Duitse mystiek. Sinds het begin van de 14e eeuw komt deze afbeelding in hout voor. Aanvankelijk houdt Maria het lichaam van Christus rechtop op haar schoot, aan het einde van de 14e eeuw en in de 15e eeuw rust Christus horizontaal op Maria's schoot.

Afbeelding afkomstig uit de catalogus van J. Schilz-Müllenbach uit Höhr.

Heimbach

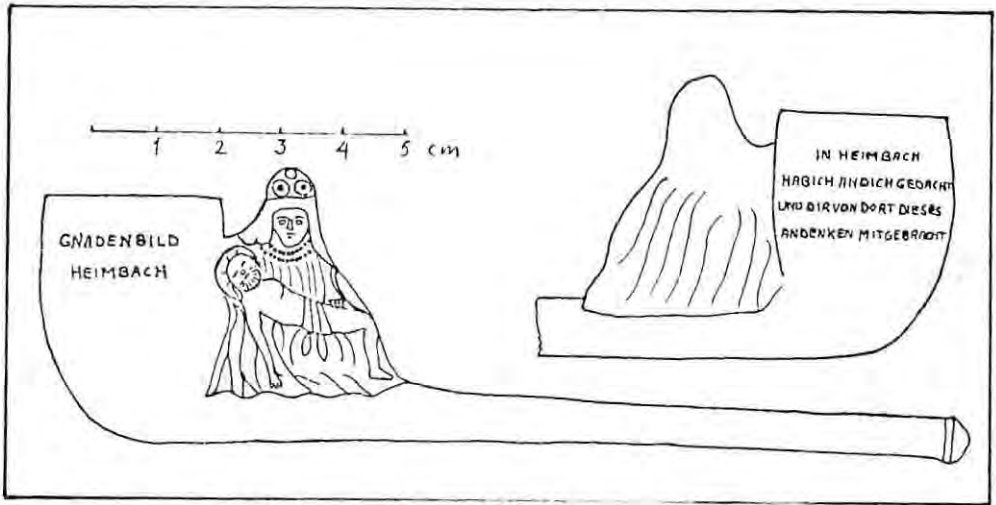
Ook hier staat Maria centraal in de verering en ook hier is het genadebeeld een *Pietà* zoals onderstaand bedevaartvaantje ons duidelijk toont. De tekst op het vaantje spreekt voor zich zelf:

*O Schmerzensreiche, du Todesbleiche!
Mit dir ich weine, und still vereine
mit deinem Weh ich all mein Leid!*

De devotie ontstond in de 15e eeuw in het klooster Mariawald in de Eifel en daarheen richtten de pelgrims hun schreden tot aan het einde van de 18e eeuw. Toen dit klooster, zoals zovele in de Napoleontische tijd, werd opgeheven, bracht men het genadebeeld over naar de parochiekerk van Heimbach, waar het vooral in juli druk wordt vereerd door pelgrims uit de regio Aken, Euskirchen en Düren.

De pijp op de volgende bladzijde (coll. F.Tymstra) is gemaakt door Wilhelm Klauer u. Söhne in Baumbach (1863-heden) en heeft een steellengte van 13 cm, inclusief het knopmondstuk. De van deze pijp in witte klei heeft een hoogte van 4 cm. De linkerkant van de pijp toont ons de *Pietà* met als tekst GNADENBILD-

HEIMBACH, en de rechterzijde een tekst die we met verandering van plaatsnaam nog meer zullen tegenkomen:

INHEIMBACH
 HABICHANDICHGEDACHT
 UNDDIRVONDORTDIESES
 ANDENKENMITGEBRACHT

een tekst die duidelijk maakt, dat de pijp als herinnering aan de pelgrimage mee naar huis werd genomen.

Heisterbacherrott

Met het hier afgebeelde fragment, waarvan het vooraanzicht goed gesneden is maar enige letters onduidelijk zijn, moeten we ons behelpen bij de volgende veronderstellingen:

1. De eerste twee letters AN zijn duidelijk en zouden ofwel het voorzetsel *An* kunnen zijn ofwel de eerste lettergreep van *Andenken*. De laatste letters ROTT zijn eveneens zeer duidelijk. Maar de N ervoor is zeer onscherp en zou ook een R kunnen zijn. Als we ervan uitgaan, dat dit een plaatsnaam betreft, dan komt er slechts één naam in aanmerking als bedevaartsplaats en wel HEISTERBACHERROTT, wat, wanneer men deze letters reconstrueert, de volgende tekst zou opleveren: AN HEISTERBACHERROTT.

2. In Heisterbacherrott wordt sinds 1911 de H. Judas Thaddeus vereerd. Kijken we naar de afbeelding, dan houdt de heilige in

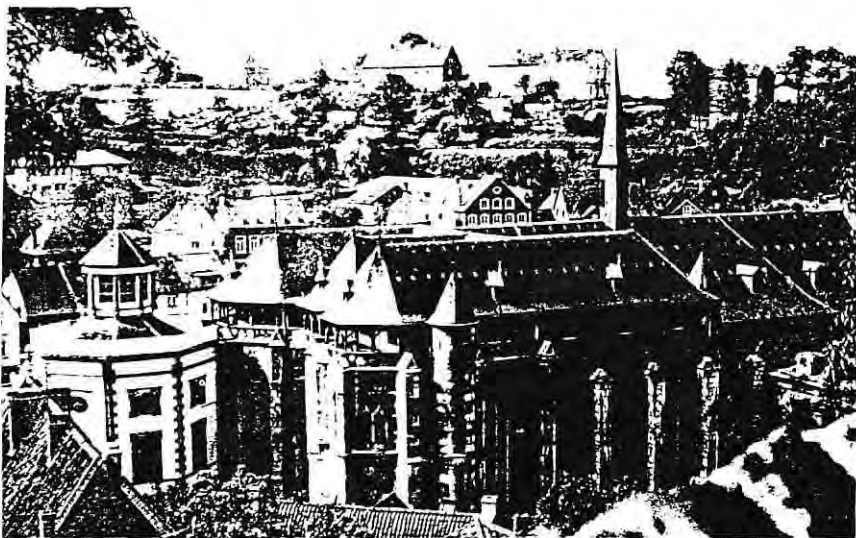
zijn rechterhand een onduidelijk voorwerp, dat echter mogelijk-
kerwijze een relikwie zou kunnen zijn zoals die vroeger de
pelgrims ter kus werd voorgehouden. De martelaarspalm in zijn
linkerhand kan gezien zijn martelaarsschap wel kloppen, maar
is ons niet van afbeeldingen bekend. Toch blijven we het voor-
lopig tot nader tegenbewijs wordt geleverd houden op Judas
Thaddeus, die als helper in zware en hopeloze gevallen wordt
aangeropen. Zijn feestdag is 28 oktober, maar het gehele jaar
door vindt er op elke 1e en 2e woensdag van de maand een vier-
ing voor pelgrims plaats.

Datering van het fragment: rond 1920. Maker onbekend. Witte
klei.

Kornelimünster

Dit wordt ook wel als Cornelimünster geschreven, waardoor de
heilige die hier vereerd wordt, meer zichtbaar wordt: de hei-
lige Cornelius, paus van 251 tot 253 na Chr. Hij stierf in
ballingschap onder de vervolging van keizer Gallus. Hij wordt
afgebeeld in pauselijk gewaad met als attributen een boek, een
zwaard of een palm, maar meestal met een hoorn. (Cornelius van
het latijnse cornu=hoorn)

De kerkschatten en de verering hebben hun plaats gevonden in
een vijfbeukige basiliek (50 bij 40 m), waarvan de zijbeuken
in hallenvorm (de zijbeuken zijn dus even hoog als het midden-
schip) in de loop van de 14e en 15e eeuw zijn opgetrokken.

Kornelimünster bij Aken

Bovendien werd er in 1708 een speciale achthoekige Corneliuskapel achter het koor aangebouwd. Naast de belangrijke kerk-schat, waaronder een in ca. 1360 vervaardigd reliekschrijn, een borstbeeld van de H. Paus Cornelius, bevinden zich in de kerk en kapel nog de volgende belangrijke relikwieën: de schedel van de heilige, enige arbotjes gevat in een monstrans, en de Corneliushoorn waaruit gewijd Corneliuswater gedronken werd. Buiten het feit dat de H. Cornelius geldt als beschermheilige van het hoornvee, wordt hij vooral aangeropen bij vallende ziekte en de stuipen, een gevreesde kinderziekte, die in Brabant en Limburg ook wel St.-Corneliusziekte genoemd wordt.

Dit is d'ordinariffe Penitentie ofte Oevinghe der
Menschen , welcke geïncommodert syn met te Sieckte van S. Cornelius.

Den Heyligen

Is eenen Patron van

CORNELIUS

de vallende Sieckde.

TEn iersten sal hy selfs ofte door eenen anderen laeten bedelen ter eeren van den Allmoghenden Godt, ende van St. Cornelius so veel Coren , als hy swaer is, ende dat Geldt, dat het weerd is sal men senden tot St. Cornelius - Münstere omtrent Aacken voor einen Offer in de Capell achter den hoghen Altaer, ende der eeren van de Passie Christi, des selfs gebenedeyte Moeder Maria, ende det Verdeensten van den Heylighen Martelaer Cornelius sal hy vasten een geheel jaer lang; alle Vrydaegs met een Maelyd te vrede wesen : kan hy selfs nit vasten, sal hy eenen anderen voor sich doen vasten, ofte naertyn macht een maaltyd an eenen armen Mensch geven, ende dry Pater noster en Ave Maria, oft vyff, ofte vyfthien spiecken ; en so lang hy leeft, sal hy den dagh van St. Cornelius viereen gelyck den Sondagh, en des voorgaenden Avonts vasten : den dagh kompt In den Herst op H. Cruysdagh den 14. September, ende hy sal alle jaer brengen ofte senden in de voornomde Capelle eenen sliveren Penning, om daermede te bekennen, dat hy is eenen Man ofte Pilgram van St. Cornelius.

Gedeelte uit een Penitentie of Oefening ter eere van den H. Cornelius tegen vallende ziekte.

De pelgrims komen voornamelijk uit het Maas-Rijngebied, wat niet zo verwonderlijk is, als we weten dat hij in tal van plaatsen in België en Nederland ook vereerd wordt, waarvan ook de volgende afbeelding uit Zoutleeuw (B) getuigt.

D. Schweg

Zoutleeuw

H. Cornelius, Bild voor ons.

Ook de veelvuldige pijpenbodemvondsten in verschillende uitvoeringen getuigen van de vermaardheid van dit pelgrims-oord en zijn heilige.

Als eerste voorbeeld hiervan tonen we een serie van vier pijpen met onderling kleine verschillen:

afb. 1 Pijp uit een driedelige vorm, compleet met knopmondstuk, ketel met knophiel, witte klei, hoogte van de kop zonder hiel 37 mm, lengte van de steel 12,5 cm. Maker: Wilhelm Klauer u. Söhne in Baumbach. (Coll. F.Tymstra)

Het vooraanzicht toont de heilige. De mantel is blauw geschilderd, het kleeft rood, de staf geel. Daaronder de tekst: ST.CORNELIUS. De rechterkant van de ke-

tel laat de achtkantige kapel zien met geel dak, rode muren en blauwe ondergrond. De linkerzijde van de ketel toont in een cartouche de tekst: ZUM ANDENKEN AN CORNELIIMUNSTER.

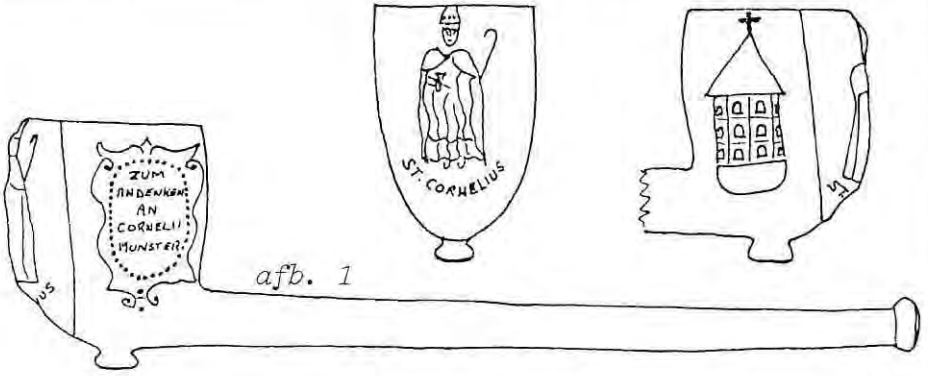
afb. 2 Dit fragment is eveneens afkomstig uit een driedelige vorm en toont dezelfde afbeeldingen als de vorige pijp. Voorzijde: ST.CORNELIUS; op de linkerzijde van de ketel in cartouche: ZUM ANDENKEN AN CORNELIIMUNSTER en op de rechterzijde de achthoekige kapel. Het vooraanzicht is redelijk scherp gesneden, ketel met knophiel, wit. Maker: Julius Wingender und Co. in Höhr (1796-na 1940) (Coll. F.Tymstra)

Hier wordt de H.Cornelius het duidelijkste als paus met staf en tiara getoond.

afb. 3 Afbeelding van eenzelfde pijp als *afb. 1* en *2* uit het jaarverslag Pijpenkamer Icon 1976 pag.58 door D.Duco. Hoewel praktisch identiek beelden we ze toch af vanwege de minieme verschillen.

afb. 4 Uitsluitend afgebeeld vanwege de kleine vormafwijkingen en de mooie reliëftekening van de kapel. Goed gesneden en getremd. Glanzend opgewreven. Vindplaats: Rolduc. (Coll. J.Engelen nr.1697)

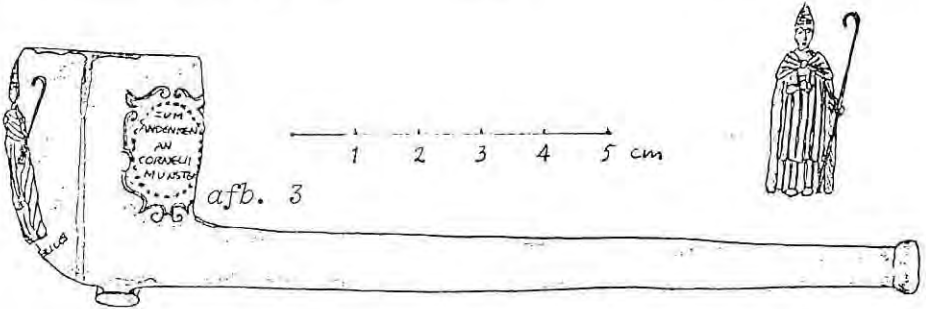
afb. 5 Totaal afwijkend van de vorige pijpen is dit en het volgend exemplaar, dat St.-Cornelius laat zien staande op de steel achter de ketel. Zowel *afb. 5* als *6* zijn afkomstig uit een tweedelige vorm. Het hier getoonde fragment toont een heelaas onthoofde heilige met de tekst ST.CORNELIUS op de achter-

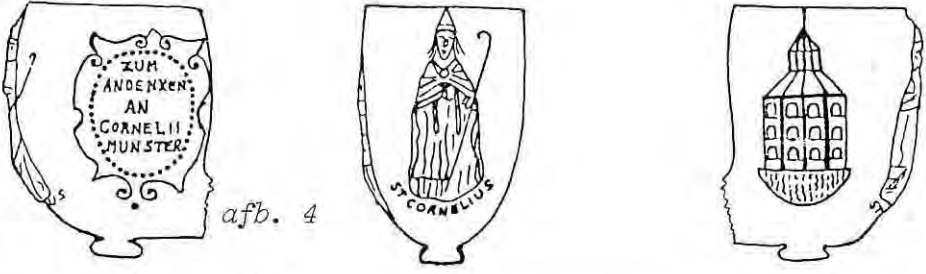
afb. 1

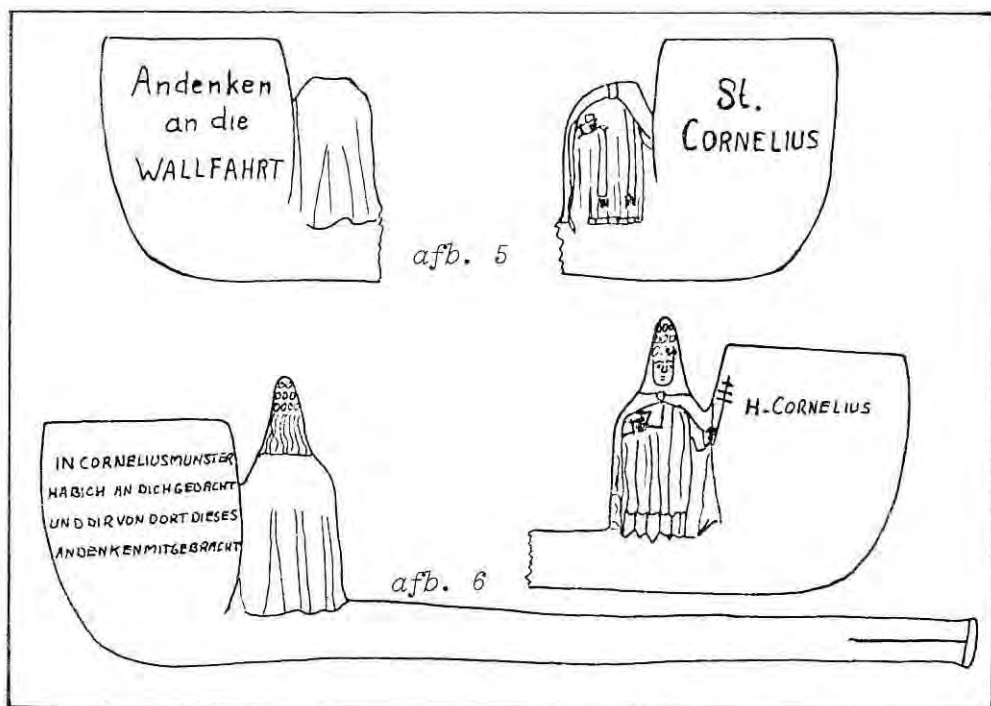
afb. 2

afb. 3

afb. 4

zijde en links de tekst: Andenken an die WALLFAHRT. Deze witte rondbodempijp is 4 cm hoog en de maker onbekend. (Coll. F.Tymstra)

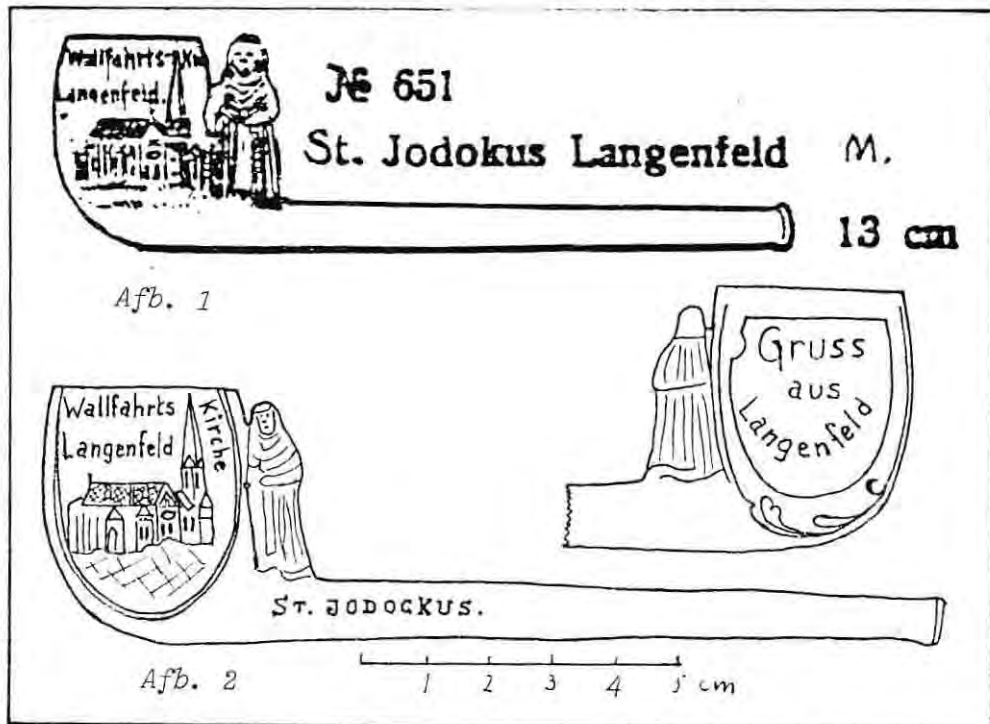
afb. 6 Deze pijp komt uit de werkplaats van Paul Hein und Sohn in Hilgert. Rechts de tekst: H.CORNELIUS en links het onder-tussen bekende rijm:

IN CORNELIUSMUNSTER
 HABICHANDICHGEDACHT
 UNDDIRVONDORTDIESES
 ANDENKENMITGEBRACHT

De tiara van Cornelius is geel beschilderd, de mantel rood en het kleeid wit. Witte rondbodempijp met knopmondstuk. Hoogte 4 cm, lengte van de steel 12,7 cm. (Coll. F.Tymstra)

Langenfeld

In de parochiekerk van Langenfeld wordt het uit de 18e eeuw daterende houten beeld vereerd van St.-Jodokus, de beschermheilige van oogsten en veldvruchten. Sinds 1702 bezoeken gelovigen uit het gebied van Rijn, Moezel en Ahr zowel het beeld als de relikwieën van de heilige, die in een monstrans gezet zijn. De pelgrimstijd spitst zich toe op vier weken, beginnend op de eerste zaterdag voor 20 september.

Van Langenfeld kennen wij twee pelgrimspijpen:

afb. 1 Deze komt weer uit de catalogus van J.Schilz-Müllenbach uit Höhr.

afb. 2 Deze pijp van Wilhelm Klauer u. Söhne in Baumbach lijkt sterk op de voorgaande. Hij komt uit een tweedelige vorm en is van witbakkende klei. Rondbodern, knopmondstuk. De hoogte van de kop is 4,2 cm, de steellengte gemeten vanaf de helft van de bodern 12,4 cm. De linkerzijde toont ons de heilige, staande op de steel, en op de ketel bevindt zich de afbeelding van de kerk. Op de steel de tekst: ST.JODOCKUS. Op de rechterzijde lezen we in een soort wapenschild-cartouche de ingedrukte tekst: Gruss aus Langenfeld. (Coll. F.Tymstra)

Neuss

In Neuss wordt de heilige Quirinus vereerd. Het betreft hier de Romeinse soldaat-martelaar. Volgens de legende zou hij paus Alexander I gevangen hebben genomen, maar daarna door deze gedoopt zijn. Onder keizer Hadrianus werd de Romeinse tribuun gemarteld en begraven in de catacombe van Praetextatus. Dit zou in het jaar 130 n. Chr. hebben plaatsgehad. Zijn gebeente

werd door paus Leo IX aan zijn zuster Gepa, abdis van het stift te Neuss, geschonken en zou daarheen in 1050 zijn overgebracht. Van hieruit werd de verering van St.-Quirinus over de oude Keulse kerkprovincies en het Rijnland verspreid. Sinds de middeleeuwen geldt hij als de stadspatroon van Neuss en wordt hij aangeroepen tegen oogziekten, jicht en verlammingen. Daarnaast is hij de beschermer van paarden. Vandaar dat er in sommige plaatsen ter ere van hem paarden-processies worden gehouden. Meestal wordt hij afgebeeld als soldaat met zwaard of speer en palm.

HEILIGE QUIRINUS

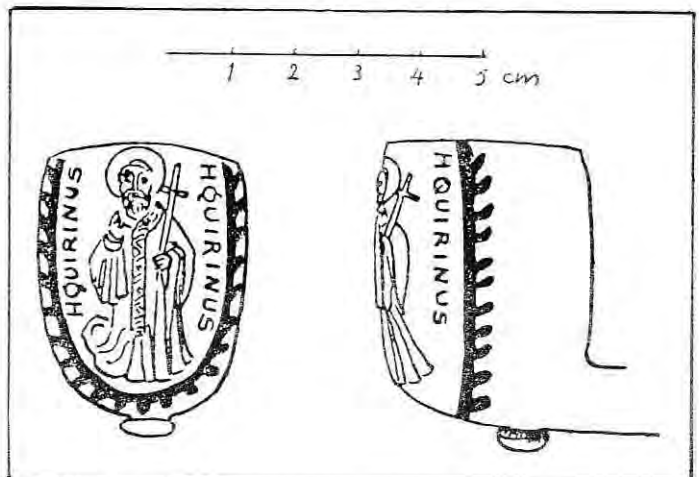

Bekijken we onderstaande pijp, waarop St.-Quirinus staat afgebeeld, dan valt meteen op, dat hij hier niet als soldaat maar als 'heilige' staat gepresenteerd.

Toch nemen wij aan, dat deze pijp (N. Augustin, Monografieën over klei-pijpen, nr. 8, Pijpen uit het Westerwald)

wel degelijk de H. Quirinus uit Neuss voorstelt, en wel op basis van de volgende overwegingen:

- van andere heiligen van die naam is ons geen bedevaartsplaats bekend
- de grote bekendheid die Neuss als bedevaartsplaats bezat
- vele heiligen werden door de kerk zo 'officieel' gepresenteerd ongeacht hun vroeger leven of ambt

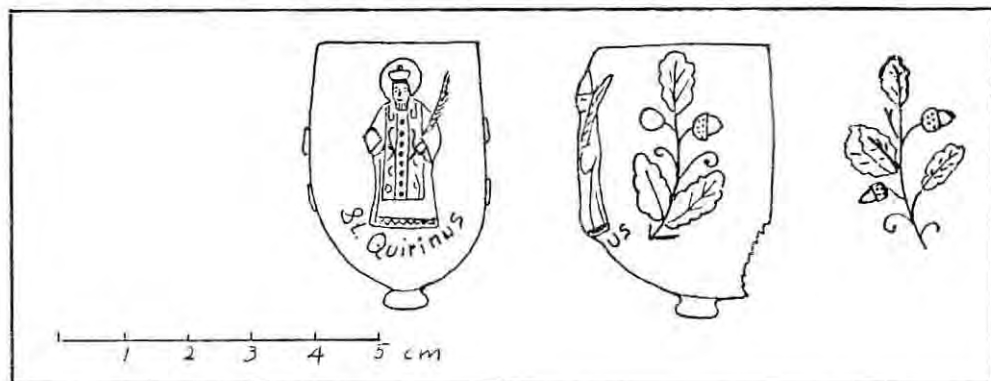

Niels Augustin,
Pijpen uit het
Westerwald

- de volgende gelijksoortige pijp is gemaakt door Klauer, die veelal gebeurtenissen en personages uit de regio als onderwerp voor zijn pijpen uitzocht om een goede afzet te waarborgen

Het tweede pijpefragment, eveneens zonder plaatsaanduiding, laat een redelijk goed gesneden vooraanzicht zien van St.-Quirinus met martelaarspalm, en aan weerszijden van de ketel een tak met eikebladeren en eikels.

Deze witte pijp is donkerbruin gelakt, terwijl de afbeelding van de heilige en de eikels in goud zijn uitgevoerd. De hoogte van de ketel zonder de knopiel is 3,8 cm. Maker: Wilhelm Klauer und Söhne in Baumbach. (Coll. F.Tymstra)

(wordt vervolgd)

AAN ONZE GRAVENDE LEDEN.

Een van de doelstellingen van de Pijpelogische Kring is het verwerven van nieuwe kennis over de kleipijp. Daar hoort ook het zoeken en opgraven van bodemvondsten bij. Indien dit gebeurt op "vrije grond" dan juichen wij elk initiatief toe, opdat kennis niet verloren zal gaan.

Begeeft men zich op verboden terrein, dan is dit op eigen risico met alle gevolgen van dien. U kunt aan het lidmaatschap van de P.K.N. echter nimmer enig recht ontleen.

Wij keuren het graven op terreinen waar archeologen met wetenschappelijk onderzoek bezig zijn zonder meer af. Mocht u de indruk hebben dat men tijdens officiële opgravingen geen belangstelling toont voor het aanwezige pijpmateriaal, biedt dan uw diensten aan dit te mogen onderzoeken. Op deze wijze dient u als amateurarcheoloog de wetenschap. Wij wensen u voor 1988 veel plezier met uw hobby toe.